

## ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

О. Є. Стоянова

аспірант, викладач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

i\_e\_e@ukr.net

У статті розглянуто зміст поняття конкуренції. Наведені наукові погляди на визначення дефініції конкуренції. Відзначено посилення конкурентної боротьби між державами в умовах глобалізації. Вказано на недооцінку ролі конкуренції в багатьох країнах після розпаду Радянського Союзу та, у зв'язку з цим, на гостру необхідність у набутті знань для забезпечення високого рівня конкурентоспроможності національних економік.

**Ключові слова:** конкуренція, теорія конкуренції, конкурентні переваги, досконала та недосконала конкуренція, конкурентоспроможність національної економіки.

### ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассмотрено содержание понятия конкуренции. Приведены научные взгляды на формирование дефиниции конкуренции. Отмечено усиление конкурентной борьбы между государствами в условиях глобализации. Указано на недооценку роли конкуренции в большинстве стран после распада Советского Союза и, в связи с этим, на острую необходимость в получении знаний для обеспечения высокого уровня конкурентоспособности национальных экономик.

**Ключевые слова:** конкуренция, теория конкуренции, конкурентные преимущества, совершенная и несовершенная конкуренция, конкурентоспособность национальной экономики.

### THEORETICAL BASICS OF RESEARCH OF THE NATIONAL ECONOMY'S INTERNATIONAL COMPETITIVENESS

The article considers the competition concept content; presents scientific views on the competition definition formation. The author marks the increasing competition between the countries in the globalization context. The article indicates the underestimating competition role in most of the former Soviet Union countries and, therefore, the urgent need to obtain knowledge to ensure a high level of national economies competitiveness.

**Keywords:** competition, the theory of competition, competitive advantage, perfect and imperfect competition, the national economy's competitiveness.

**Постановка проблеми.** Сьогодні Всесвіт спостерігає все більш бурхливий розвиток процесів глобалізації та інтернаціоналізації економіки. Цей розвиток потребує належного рівня конкурентоспроможності економіки. Це посилення конкурентної боротьби між державами ставить актуальним питання про забезпечення конкурентоспроможності країни.

Але в радянській літературі ставлення до поняття конкуренції було негативним. Всі джерела зводили її роль до безконфліктного соціалістичного змагання. Щодо цього приводу Г.А. Соседов говорить, що індивідуальний господарський успіх до нещодавнього часу сприймався у нас в певному безособово-абстрактному вигляді, успіх підприємства — здебільшого у кількісних показниках виконання плану, рідше з урахуванням інноваційної продуктивності чи якості продукції [12, с. 15]. В той час деякі аспекти конкуренції та конкурентоспроможності були розроблені Г.Г. Азгальдовим, Д.С. Львовом, Л.Я. Шухгалтером [1, 5, 7]. Але мали прикладний характер. Тож після розпаду Радянського Союзу така недооцінка ролі конкуренції негативно позначилася на перших спробах комерційної діяльності пострадянських підприємств на внутрішніх та зовнішніх ринках.

### Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У XX ст. деякі аспекти конкуренції отримали розвиток у працях Дж. Акелофа, Дж. Б. Кларка, Дж. Коммонса, Р. Коуза, А. Маршалла, Е. Мейсона, Дж. Робінсон, Дж. Стиглера, О. Уільямсона, Е. Чемберліна та ін. Ще раніше це питання досліджували відомі класики — А. Сміт, Д. Рікардо, пізніше — А. Курно, Ж. Дюпюї, Г. Госен, Дж. Кернс, У. Джевонс та ін.

Сьогодні ми маємо велику кількість теоретичних досліджень з проблем конкуренції та конкурентоспроможності. Однак все ще відчувається нестача знань та розуміння сучасними підприємцями сутності ринкової конкуренції. З цього приводу Г.А. Соседов закликає: «однією з першочергових задач є оволодіння сучасними керівниками всім багатющим арсеналом способів досягнення найвищого рівня конкурентоспроможності підприємства та продукції з урахуванням найкращих вітчизняних та світових досягнень» [12, с. 15].

**Формулювання цілей статті.** Метою даної статті є дослідження сутності поняття конкуренції та конкурентоспроможності країн, його зміст у різні часи, акцентування уваги на актуальність забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Уявлення про конкурентоспроможність слідує з те-

орії конкуренції, в якій конкурентоспроможність розглядається як властивість суб'єкта чи об'єкта конкуренції.

Поняття конкуренції є дуже важливим, оскільки виражає сутність ринкових відносин. А сьогодні існує безліч варіантів дефініцій терміна «конкуренція».

Первісний зміст «conspures» з латинської дослівно означало «велику кількість людей, які рухаються до однієї і тієї ж мети» та було родоначальним коренем латинського «conspurgere» [6, с. 15].

Як відомо, як економічна категорія «конкуренція» перекладається з латинського слова «conspurgere», що означає «зштовхування» [3, с. 818].

Енциклопедичний словник бізнесмена трактує поняття «конкуренція» як суперництво між виробниками за кращі, економічно більш вигідні умови виробництва та реалізації продукції [15, с. 311].

Також вчені розглядають конкуренцію як процес управління своїми конкурентними перевагами для досягнення своїх цілей у боротьбі з конкурентами за задоволення своїх потреб у рамках законодавства.

Тож поняття «конкуренція» має дуже різні тлумачення, що говорить про її актуальність для науковців. Для більш повного розуміння сутності конкуренції слід розглянути еволюцію наукових поглядів на цю категорію.

Обґрунтування причин зовнішньої торгівлі країн та конкурентної вигоди від торгівлі з іноземними державами вже багато століть є предметом досліджень учених-економістів – говорить у своїй монографії Л.Л. Антонюк. Прикладом може слугувати «Капітулярій про вілли» Карла Великого (IX ст.), де описується організація і управління вотчиною, в якій підтримувались місцеві ремісники, стимулювалось нарощування власного виробництва і обмежувалося ввезення аналогічної продукції за винятком тієї, яка на даній території не виготовлялась [2, с. 6]. Це приклад протекціоністського заходу.

В кінці XII ст. формулюються погляди економічного вчення меркантилістів. Основними представниками цього вчення були Т. Мен (Англія) та А. Д. Монкретьєн (Франція). Але найбільш цілісні теоретичні погляди на конкуренцію з'явилися в процесі формування класичної політичної економії (сер. XVIII ст.) та пов'язані з теорією вільної торгівлі. Класики розглядали конкуренцію як щось саме собою зрозуміле, що пронизує всі галузі економіки та обмежується лише суб'єктивними причинами.

Одним із перших мислителів, який спробував окреслити проблеми конкуренції, був класик французької політекономії, П. Буагільбер. Він висунув принцип «економії невтручання та вільної конкуренції» [4, с. 216]. Цей принцип був теоретично обґрунтований А. Смітом у своїй відомій роботі «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.). В основу своїх поглядів на конкуренцію Сміт заклав вчення про певний «природний» порядок, а саме про «економічну людину», яка

переслідує виключно власну вигоду; але, переслідуючи її, вона одночасно реалізує інтереси всього суспільства, причому робить це сумлінно, найбільш ефективно та не завжди свідомо [11, с. 332]. А. Сміт окреслює конкуренцію як елемент ринкового механізму, який перш за все виконує функцію рівноваги на ринку. Класик надає своє розуміння конкуренції, але розуміє його не до кінця та говорить про деякі інші елементи. За Смітом конкуренція – це процес реакції на нову силу та спосіб досягнення нової рівноваги [13].

Класик політичної економії вважав, що зовнішня торгівля сприяє розвитку поділу праці та спеціалізації виробництва, дозволяє вивозити надлишки товарів та подолати вузькості внутрішнього ринку. А. Сміт довів, що міжнародний поділ праці і вільна конкуренція є основними силами, які сприяють зростанню конкурентоспроможності країн та добробуту націй. Так, своє місце зайняла позиція, що участь у світовому поділі праці вигідна всім країнам, а розвиток торгових відносин між ними знижує ціни на товари, створює матеріальну базу для зростання рівня життя населення [2, с. 7].

Прихильником вільної торгівлі також був Д. Рікардо, англійський економіст, який підтримував погляди А.Сміта та допрацював їх. Він вважав, що існує необхідність взаємовигідної торгівлі між країнами на основі спеціалізації держав з виробництва тієї чи іншої продукції. У своїй роботі «Основи політичної економії та оподаткування» (1817 р.) він розробив теорію відносної переваги. Класик політекономії вважав, що країна підвищить свою міжнародну конкурентоспроможність, якщо сконцентрує ресурси на щонайефективніших виробництвах та експортуватиме їх товари на світові ринки [10, с. 156].

Д. Рікардо вважав, що корисність зовнішньої торгівлі в тому, що вона збільшує масу та різноманітність товарів, на які може витратитися дохід. Тобто зовнішня торгівля збільшує споживання та робить його більш різноманітним. З іншого боку, як вважав учений, зовнішня торгівля одночасно збільшує виробництво. Вона, завдяки кількості та дешевизні імпортованих товарів, створює схильність до збереження та накопичення капіталу за рахунок скорочення споживчих витрат. До того ж, зовнішня торгівля може збільшувати прибуток за рахунок зниження заробітної платні, якщо має місце ввезення більш дешевих споживчих товарів.

Д. Рікардо розвинув ідеї А. Сміта та довів, що будь-яка країна може брати участь у зовнішній торгівлі та отримувати від цього вигоду, а не лише країни з абсолютними перевагами. Тобто, якщо країна не має абсолютних переваг, вона завжди має відносні переваги, – щось вона виробляє краще та дешевше, ніж все інше. Саме так розглядав конкуренцію Д. Рікардо.

Інший відомий послідовник класичної школи Дж. Мілл вважав, що наявність на світовому ринку підвищеного попиту на продукцію дає можливість

будь-якій країні експортувати його за інтернаціональною ціною; навіть за відсутності порівняльних переваг на цей товар. Він обґрунтував конкурентні переваги країн у експорті в роботі «Принципи політичної економії» (1848 р.) [9].

Дж. Мілль був супротивником протекціоністської політики держави. Він вважав, що остання негативно впливає на співвідношення попиту та пропозиції у міжнародній торгівлі. Також учений засуджував методи штучного завоювання іноземного ринку за допомогою демпінгових цін, які, відповідно, призводять до підвищення імпорتنих цін на вітчизняних ринках. Однак Дж. Мілль дбав про забезпечення конкурентоспроможності нових галузей промисловості, тому виступав за їх активну підтримку державою [2, с. 8]. За Міллем конкуренція — обов'язкова умова прогресу і будь-які її обмеження мають негативні наслідки для галузей економіки; крім того, конкуренція стимулює виробництво та торгівлю [9].

Таким чином, своїми поглядами Дж. Мілль підтримував теорію порівняльних переваг Д. Рікардо та допрацював її за рахунок дослідження нових факторів, які забезпечують країнам, що ними володіють, конкурентні переваги на світових ринках.

Але якщо класики політичної економії розглядали конкуренцію як потужний двигун товарного виробництва, який забезпечував загальний прогрес, то зовсім іншої думки були *К. Маркс* та його послідовники. Прихильники марксизму бачили в конкуренції одне з основних бід капіталістичного способу виробництва, оскільки конкурентна боротьба, за їх поглядами, являє антагонізм інтересів найманої праці та капіталу. Марксистки акцентували свою увагу на соціальних наслідках, пов'язаних з конкуренцією. Вони доводили, що конкуренція нищить мілких товаровиробників та неминуче веде до концентрації та централізації капіталу, до панування великих монополій. І це можливо виправити лише за допомогою соціальної революції.

Маркс надавав наступне визначення конкуренції: «Властива товарному виробництву, заснованому на приватній власності на засоби виробництва, антагоністична боротьба між приватними товаровиробниками за найвигідніші умови виробництва та збуту товарів та одночасно механізм стихійного регулювання пропорцій суспільного виробництва» [8, с. 110].

Коли у ХХІ ст. почав відбуватися процес становлення індустріального суспільства, настав час ототожнювання монополії з великомасштабним виробництвом, а конкуренції — з більшістю діючих в економіці фірм не такого великого масштабу. Досліджували виробничі монополії ери індустріального суспільства такі відомі економісти, як А. Маршалл, Дж. Б. Кларк, А. Пігу, Й. Шумпетер. Вони доводили, що виникнення монополій — неминучий результат розвитку виробництва великого масштабу та ринкового конкурентного середовища [12, с. 17].

Особливий внесок був зроблений неокласичними концепціями А. Маршалла. Відомий англійський економіст став засновником неокласичного напрямку в економічній думці. А. Маршалл у роботі «Принципи політичної економії» (1890 р.) продовжив досліджувати ідеї Дж. Мілля щодо попиту та пропозицій торгівлі. Його ідеї щодо конкуренції були значно ближче до ідей А. Сміта, ніж до його сучасників. Дж. Стиглер говорить, що «в основних главах про конкуренцію Маршалл говорив про «страх зіпсувати ринок» та про фірми, які мають криві попиту з негативним нахилом, та що він лише одного разу згадує про досконалу конкуренцію, лише тоді, коли він енергійно її відхилив» [13].

Маршалл обґрунтував механізм автоматичного встановлення рівноваги на ринку за допомогою досконалої конкуренції і дії законів граничної корисності й граничної продуктивності. Можливість для збільшення конкурентних переваг продукції з'являється тоді, коли певний фактор виробництва використовується не в повному обсязі і масштаби виробництва не забезпечують мінімуму витрат. Критерієм конкурентоспроможності в межах цієї моделі є наявність у виробника таких факторів, що можуть бути використані з вищою продуктивністю.

Маршалл визнав необхідним враховувати проміжний стан між монополією та конкуренцією, оскільки елемент монополії неминуче присутній у будь-якій конкурентній системі. В сучасних умовах таке явище має назву недосконалої конкуренції.

Подальший розвиток теорії конкуренції був отриманий у роботах Дж. Робінсон «Теорія недосконалої конкуренції» (1933 р.) та Е. Чемберліна «Теорія монополістичної конкуренції» (1934 р.). Дж. Робінсон проаналізувала механізм формування цін і реалізацію монопольного прибутку в умовах недосконалої конкуренції.

Недосконалу конкуренцію характеризує маневрування цінами, яке дозволяє одержувати вищі прибутки завдяки зростанню обсягів виробництва. Дж. Робінсон вважала, що модель недосконалої конкуренції виникає тоді, коли конкуренти-виробники виготовляють різну продукцію і кожен із них володіє монополією на цей товар. Така модель не допускає єдності монополії та конкуренції, вона зберігає протиставлення конкуренції і монополії як двох несумісних явищ.

Кінець ХІХ — початок ХХ ст. був періодом подальших досліджень, який змінив погляди на конкуренцію та її роль в економіці того часу. Концепція ефективної конкуренції за допомогою інновацій лежить в основі еволюційної теорії Й. Шумпетера. Він подав найбільш розгорнуту характеристику позитивних можливостей монополій та обґрунтував їх виключну роль у розвитку науково-технологічного процесу. Й. Шумпетер так говорив про досконалу конкуренцію: «Це не той вид конкуренції, який може бути віднесений на рахунок існуючих товарів, але цей вид конкуренції може бути особливо актуальним, якщо

мова йтиме про новий товар, нову технологію, нові ресурси чи новий тип організації» [14, с. 258]. Тобто визначальне значення в економіці повинна відігравати не конкуренція цін або якості, а конкуренція нововведень, оскільки саме інновації і підприємництво є головними чинниками формування конкурентних переваг країн. Інновації дають можливість отримувати монопольні прибутки державам.

У сучасних умовах існує ціла низка дефініцій поняття «конкуренції». У 70-х рр. ХХ ст. почала активно розвиватися теорія конкурентоспроможності. Так, у 90-ті роки авторитетний американський учений М. Портер розробив теорію конкурентних переваг. Оскільки нові тенденції у розвитку світової торгівлі, технологіях, темпах економічного зростання вимагали перегляду теоретичних поглядів щодо конкурентоспроможності країн. Введення терміна «конкуренційні переваги» та розроблена вченим теорія конкурентних переваг надали методологічну основу для визначення категорії «конкурентос-

проможність». З положень, викладених Портером, зрозуміло, що конкурентоспроможність є проявом системи факторів, які створюють різні конкурентні переваги в залежності від конкурентного середовища. Необхідним елементом ринкового механізму є конкуренція, яка в умовах глобалізації зростає та змінюється її суть і форми. Він акцентує увагу на факторах виробництва, інвестиціях, інноваціях. А останні характеризують послідовність економічного зростання, тобто процес підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

**Висновок.** Проблемі конкурентоспроможності присвячено безліч праць. Але й досі багато аспектів залишається недостатньо розкритими та обґрунтованими. Потребують подальшого дослідження проблеми забезпечення високої конкурентоспроможності окремих країн та пошуку ними новітніх форм її досягнення, питання еволюційного розвитку міжнародної конкурентоспроможності.

**Науковий керівник: к.е.н., проф. Сідоров В. І.**

#### Література:

1. Азгальдов Г. Г. Теория и практика оценки качества товаров (основы квалиметрии) / Г. Г. Азгальдов. — М. : Экономика, 1982. — 256 с.
2. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн : теорія та механізми реалізації : монографія / Л. Л. Антонюк. — К. : КНЕУ, 2014. — 273 с.
3. Економічна енциклопедія : в 3-х т. За заг. ред. С. В. Мочерного. — К. : Академія, 2000. — Т.1. — С. 120.
4. История экономической мысли : в 3-х ч. Ч. 1: курс лекций. Под ред. проф. И. Д. Удальцова и проф. Ф. Я. Полянского. — М. : МГУ, 1961. — 512 с.
5. Качество продукции и эффективность производства / А. В. Гличев, Л. Я. Шухгальтер [и др.] Под ред. А. В. Гличева, Л. Я. Шухгальтера. — М. : Машиностроение, 1977. — 247 с.
6. Тарасов М. Е. Конкуренция и конкурентоспособность хозяйствующих субъектов в отраслях экономики : курс лекций : учебное пособие / М. Е. Тарасов, Н. Е. Егоров, К. И. Алексеева [и др.]. — Якутск : СВФУ, 2014. — 334 с.
7. Львов Д. С. Россия в глобализирующемся мире. Стратегия конкурентоспособности; Под ред. Д. С. Львова, Д. Е. Сорокина [и др.]. — М. : Наука, 2005. — 504 с.
8. Маркс К. Нищета философии. Ответ на «Философию нищеты г-на Прудона» / К. Маркс. — М. : Госполитиздат, 1956. — 183 с.
9. Милль Дж. С. Основы политической экономии / Дж. С. Милль. — М. : Прогресс, 1980.
10. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Д. Рикардо; пер. с англ.; предисл. П. Н. Ключкина. — М. : Эксмо, 2007. — 960 с. — (Антология экономической мысли).
11. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. — М. : Соц.-эконом. литература, 1962. — 682 с.
12. Соседов Г. А. Конкуренция и конкурентоспособность : содержание категорий в условиях смешанной экономики / Г. А. Соседов // Вестник ТГУ. 2010. — № 2 (82). — С. 15–21.
13. Стиглер Дж. Совершенная конкуренция : исторический ракурс / Дж. Стиглер. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : [http://gallery.economicus.ru/cgi-bin/frame\\_rightn.pl?type=in&links=../in/stigler/works/stigler\\_w4.txt&name=stigler&img=works\\_small.gif](http://gallery.economicus.ru/cgi-bin/frame_rightn.pl?type=in&links=../in/stigler/works/stigler_w4.txt&name=stigler&img=works_small.gif)
14. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. — М. : Прогресс, 1982. — 864 с.
15. Экономический словарь бизнесмена. Под общей ред. М. И. Молдованова. — К. : Техника, 1993. — 856 с.